

Марко Алексић, *Српске земље пре Немањића од 7. до 10. века*, Лагуна, Београд, 2020, 384 стр.

У српској медијевистици изучавање историје раног средњег века представља једну од најизазовнијих области. Разлога има више, а међу њима свакако предњачи чињеница да су писани историјски извори из овог периода малобројни и углавном мањег обима. Поред тога, с обзиром на изворни материјал, бројна питања из српске историје раног средњег века једноставно није могуће решити. Међу српским историчарима на прелазу векова различитим питањима из овог раздобља се плански и студиозно бавио Тибор Живковић (1966–2013), док се у последњој деценији посебно истичу радови Предрага Коматине (1984), вишег научног сарадника Византолошког института САНУ.

Као што је добро познато, сеоба Словена је релативно добро документована у низу позноантичких наративних извора насталих у раздобљу од средине 5. до првих деценија 7. века. Почевши од Присковог извештаја о Атилиним поданицима из Потисја који гаје просо, госте служе медовином и реке прелазе монокселима, број извора се нарочито умножава у периоду владавине цара Јустинијана (527–565) и његових непосредних наследника. Будући да су упади Словена и њихово потоње насељавање непосредно по-

годили балканске провинције Источног римског царства, већина извора је настала управо у Византији, мада су ови догађаји нашли одраза и у изворима писаним на широком подручју од Пиринејског полуострва до Закавказја. Међутим, почетком 7. века, са пропашћу Ираклијевог покушаја обнове ромејске власти на Блиском истоку услед исламске најезде, византијска историографија упада у својеврсно „мрачно доба”. Самим тим, низ значајних догађаја, блиско повезаних са историјом царства Ромеја, познајемо из перспективе познијих извора. За настанак раних српских кнежевина, дела њихових владара, односе са Византијом, Бугарском и Угрима, појединачно посматрано најзначајнији извор је дело о *О управљању царством* (лат. *De Administrando Imperio*) које је настало на цариградском двору средином 10. века и обично се приписује ученом цару Константину VII Порфирогениту (913–959).

Управо из свега наведеног, значајно је да је дело пред нама написао археолог. Марко Алексић (1970) магистар је археологије, познавалац и проучавалац средњовековног наоружања, посебно мачева (магистарска теза *Mediaeval Swords from Southeastern Europe. Material from 12th to 15th Cen-*

туру из 2007. године). Алексић је објавио и две књиге, првенствено намењене широј читалачкој публици – *Марко Краљевић, човек који је постао легенда* (2015) и *Српски витешки код* (2016). Обе књиге су доживеле више издања и уједно су добро примљене и у стручној јавности, што се може рећи и за дело *Српске земље пре Немањића*.

Основни текст је подељен на шест поглавља, при чему су првих пет уобличени као хронолошки преглед догађаја. Међутим, у сваком од поглавља се разматрају и одређена питања везана за разна питања хронологије, топографије и историјске географије, за археолошке остатке попут ретких уломака грнчарије и натписа, налазе оружја, накита и новца, као и за читаве локалитете. Тако нас прво поглавље *Почетни векови* (стр. 13–75) уводи *in medias res* у немирно доба Велике сеобе народа. Из поднасловa у поднаслов аутор разматра питања прве појаве српског имена у наративним изворима, положаја „Беле Србије” („Бојке”) из које су Срби, према традицији сачуваној код Порфириогенита, стигли на Балканско полуострво, као и значаја вести сачуваних код франачког хроничара Фредегара о Дрвану, поглавару Срба и његовим односима са Франачком. Алексић пружа прилично јасну реконструкцију кретања једне веће групе Срба из Полабља током сеобе преко мреже старих римских путева у

Панонији и уз речне токове све до новог пребивалишта које је било уговорено у односима са ромејским властима. Ши́ра слика коју аутор добро илуструје представља и приказ познатих података о дотадашњем присуству Словена у Далмацији и Македонији и њиховим контактима са затеченим романским становништвом. Најзад, крајем 7. века сложена етничка и политичка карта Балкана је заокружена доласком Бугара и Сермисијана, потомака романског становништва, чије су претке некада Авари и Словени присилно преселили у Панонију. Док су Бугари, као што је познато, населили крајеве јужно од доњег Дунава, долазак Сермисијана се повезује са развојем Комани-Кроја културе на просторима данашње северне и средње Албаније.

Друго поглавље, под насловом *Почеци државности и први познати владари* (око 780–830. године), стр. 76–176, представља период из кога су нам сачуване прве савремене вести о српским земљама на Балкану. Освајања Карла Великог, најмоћнијег франачког владара, затим јачање Крумове Бугарске и покушаји Византије да одржи своје присуство на Јадрану, значајно су обликовали свет у коме су се развијале ране српске кнежевине. Аутор овде наводи две значајне тезе које нису довољно познате домаћој читалачкој публици. Прва, хронолошки посматрано, јесте она о доласку Хрвата на северозападни Балкан под фра-

начким утицајем после уништења Аварског каганата крајем 8. века. Као што се долазак Срба може посматрати као део византијске политике да, око 630. године, насели опустеле крајеве некадашње римске Далмације и додатно ојача границу према Аварима, тако се и насељавање Хрвата, почетком 9. века, може повезати са тадашњим циљевима франачке спољне политике. Францима је у прилог ишла и тадашња црквена подела епископија између Рима и Цариграда. Наиме, све до почетка 8. века Балканско полуострво је све до Солуна и Атине у црквеном погледу припадало папству. Самим тим, у почетку, хришћанство је стигло међу Србе захваљујући латинским епископијама и мисионарима, што је традиција сачувана и код Порфирогенита. Археолошка истраживања, спроведена, пре свега, на тлу данашње Босне и Херцеговине, показују да су ране цркве из овог раздобља (локалитети Белимишће, Дабровина, Лепеница ...) грађене и украшаване по узору на хришћанске богомоље лангобардске северне Италије. Према аутору, не треба занемарити могућност да су до Босне ови утицаји стизали директно из Италије преко Истре, пре него преко Далмације. Поред сакралних објеката, археолошка ископавања у Брези код Високог и у Могорјелу код Чапљине у Херцеговини открила су остатке некадашњих владарских резиденција. Најзад, крај 8. века је и доба

за које Порфирогенитова хроника српских владара бележи име кнеза Вишеслава, првог поименце познатог владара балканских Срба. Друга важна теза, поменуто на почетку овог пасуса, јесте веза српског кнеза Вишеслава и фамозне Вишеславове крстионице, откривене средином 19. века у Венецији. Она је, још у 19. веку, повезивана са неким хрватским владаром, потпуно непознатим у наративним изворима, а затим у време НДХ допремљена у Сплит 1943. године, где се и данас налази у Музеју хрватских археолошких споменика. Мада је и у хрватској историографији и археологији било, а има их и данас наравно, врло опрезних и трезвених аутора који се баве овом крстионицом, треба нагласити да је у српској научној јавности тек Ђорђе Јанковић, 2007. године, аргументовано скренуо пажњу на могуће порекло Вишеславове крстионице из Боке Которске. Било како било, Алексићева књига је, инсистирањем да је крстионица датована према владавини српског кнеза Вишеслава и да је њен наручилац био которски епископ Јован, познат и из других натписа, већ покренуо нови талас интересовања за ову тему у нашој научној јавности.¹

¹ Предраг Коматина, *О натпису на крстионици из времена кнеза Вишеслава, Нека епиграфска запажања*, Зборник радова Византолошког института LIX (2022), стр. 7–25.

Треће, знатно краће поглавље, под насловом *У суседству великих сила (око 830–850. године)*, стр. 177–210, односи се на период постепене експанзије Бугарске у правцу Поморавља. Рат који је са успехом водио кнез Властимир против Бугара привукао је пажњу византијских савременика, па је оставио трага и у неизбежном *Спису о народима*. Успешан рат је, у ствари, омогућио Властимиру да своју власт прошири на Травунију управо у време када је, према археолошким налазима, суседно Захумље могло бити под врховном франачком влашћу. Поред тога, осим разматрања најстарије историје Травуније, аутор се посветио и прошлости Паганије или Неретљанске области, најзападније српске области.

Претње са истока (око 850–900. године) назив је четвртог поглавља које нас уводи у период честих борби око престола између потомака кнеза Властимира. То је уједно и доба заоштравања односа између црквених поглавара Рима и Константинопоља, у чијој сенци се одвија и мисија солунске браће. Као што је познато, ученици Св. Ћирила и Методија су најпосле уточиште нашли на двору новопокрштеног владара Бугарске Бориса Михаила. Пастирско деловање Св. Методија у Панонији, покрштавање Бугарске и активнија улога Византије на Јадрану током владе Василија I Македонца допринели су развоју црквене организације у српским земљама.

Стога аутор детаљно разматра прилике у Захумљу, а затим и у Србији у ужем смислу, где у Расу у овом периоду настаје центар епископије. Међутим, иако је у Србији у политичком погледу утицај Бугарске био све присутнији, анализа археолошких налаза негира тезу да је тада Рас са околином био упориште власти бугарског кнеза и полазна тачка похода против Србије. Исто тако, ни знаменита Црква Светих Апостола Петра и Павла у Старом Расу се не може приписати ктиторству бугарских владара, што понегде помиње у нашој археологији.

Најзад, *Криза и обнова државе (900–950. године)*, стр. 271–312, обрађује период у току кога су се, након смрти кнеза Мутимира, разбуктали сукоби између Властимирових потомака. Петар Гојниковић, који је на српски престо ступио оквирно у исто време када је владар Бугарске постао Симеон, Борисов млађи син, успео је да се одбрани од неколико претендената и започне дугу и стабилну владавину. Као и у ранијим приликама, експанзија Бугарске и њени односи са Византијом одразили су се и на прилике у српским земљама. Док је Петар Гојниковић био у пријатељским односима за Цариградом, његов сусед и ривал Михаило, кнез Захумља, био је савезник и, вероватно, вазал цара Симеона. По Михаиловој дојави Симеон је кренуо против Петра, одвео га у заточеништво и поставио кнеза по својој

вољи. Али, Симеон није обезбедио дуготрајну верност кнежева из династије Властимировића, па је најпосле закратко спровео окупацију Србије. Симеонова смрт је довела до преокрета, па је Србија обновљена по доласку кнеза Часлава. Порфирогенитова хроника српских владара завршава се управо овим дешавањима која су била повољна по ромејску дипломатију. Познија традиција, сачувана у *Љетопису Попа Дукљанина*, сачувала је вест о смрти кнеза Часлава у сукобу са Угрима, чији је долазак у Панонију крајем 9. века такође био у вези са борбом Симеонове Бугарске и Византије. Последњих двадесетак страна овог поглавља посвећено је историјској географији српских земаља средином 10. века, уз покушај абдикације градова које помиње *Спис о народима*.

Култура и друштво (стр. 313–339) назив је последњег, шестог поглавља, у коме су изложене теме, делимично и кроз сажетак раније реченог, које се односе и на државну управу, историју језика, културу, религију и материјалну културу. Књигу Марка Алексића *Српске земље пре Немањића* закључује обимна библиографија (преко 260 дела литературе) и индекс који у великој мери олакшава сналажење у основном тексту. За похвалу је и чињеница да је књига богато илустрована фотографијама и цртежима локали-

тета и остатака материјалне културе, опремљена са седам добро распоређених историјских карата и родословним стаблом Властимировића (стр. 275). Аутор је писао јасним, прецизним стилем са нескривеном жељом да читаоцима у што већој мери приближи појмове и финесе археологије средњег века и уведе је у важне историографске теме. Коришћењем литературе настале у региону у последњу деценију две, аутор је значајно проширио наша сазнања и упутио нас на актуелне правце истраживања етногенезе, сеоба, ширења хришћанства и тумачења археолошких налаза и писаних извора. Поред тога, оно што такође треба истаћи, књига Марка Алексића се појавила у тренутку када широка читалачка јавност одговоре на бројна питања везана за српску историју раног средњег века обично тражи на друштвеним мрежама, сајтовима попут Јутјуба и интернет порталима сумњиве вредности, на којима се отворено промовише псеудо-наука. Мада се овај тренд одавно отео контроли, неколико издања дела *Српске земље пре Немањића* показује да код једног дела читалачке јавности постоји потреба за оваквом добро осмишљеном и убедљиво написаном књигом.

Урош Миливојевић